

Зміст

Передмова.....	7
Вступ. Свобода	21
Розділ 1. Суверенність.....	47
Розділ 2. Непередбачуваність	103
Розділ 3. Мобільність.....	173
Розділ 4. Фактичність.....	243
Розділ 5. Солідарність.....	285
Висновок. Врядування.....	327
Додаток.....	393
Подяки.....	395
<i>Юрій Опока. Шлях до Свободи.....</i>	<i>403</i>
Показчик.....	422

Передмова

«То що думаєте?» — з усміхом запитує мене одягнена в яскраву сукню Марія, поки я пригинаюся під одвірком її охайної хатини й виходжу в двір, до сонячного проміння й уламків. «Чи все нормально?» Все гаразд. Її покривала й килимки, розкладені чепурними візерунчастими квадратами, нагадують футуристичне українське мистецтво. Шнури, які ведуть до генератора, акуратно зібрані, пляшки з водою стоять напохваті. На ліжку — розгорнута груба книжка.

Надворі біля металевого житла, тимчасової хатинки, яку Марії надала міжнародна організація, на шнурку сушаться вовняні светри. На лавці стоїть гарненька дерев'яна шкапулка, зсередини оббита фетром, — вона нагадує відкриту скриньку Пандори. Коли я похвалив пуделко, Марія запропонувала подарувати його мені. Це — єдина пам'ятка з її будинку, який, зруйнований бомбами і снарядами, лежав руїною просто перед нами. Жінка нервово зиркнула на літак, що пролітав повз. «Все трапилося..., — зітхає вона, — але нічого з цього не було потрібне».

Маріїн будинок, як і всі інші в селі, зруйнували росіяни під час повномасштабного вторгнення в Україну. Посад-Покровське, далеко на півдні країни, було на фронті російського наступу. Село простягається серед соняшникових полів у родючому регіоні. Наприкінці 2022 року українська армія

відіграла росіян настільки, щоб до Посад-Покровського не діставала артилерія, і тепер можна безпечно повернутись чи відвідати так, як я це роблю у вересні 2023 року.

Вмостившись на лавці та слухаючи Марію, я замислююся про свободу. Можна сказати, що село звільнили. Але чи його жителі є вільними?

Звісно, із Маріїного життя зникли жахливі речі: повсякденна загроза насильницької загибелі, окупація вбивць і мучителів. Але чи це, навіть так, звільнення?¹

Марії – вісімдесят чотири роки, вона живе самотою. Тепер, коли вона має чепурне маленьке житло, жінка, безумовно, вільніша, ніж коли була бездомною. Їй допомогли родичі та волонтери. А ще вжив заходів уряд, з яким Марія почувається поєднаною власним голосом. Жінка не нарікає на свою долю. Вона плаче, коли розповідає про складні виклики, які постають перед її президентом.

Українське слово *деокупація*, яке ми використовуємо в розмові, точніше описує ситуацію, аніж звичне англomовним людям *визволення*. Воно наче запрошує нас поміркувати, чого, окрім усунення пригноблення, можуть потребувати люди, щоб стати вільними. Врешті-решт, треба попрацювати над тим, щоб жінка поважного віку могла вітати гостей і гідно взаємодіяти з іншими. Мені складно уявляти Марію справді вільною без належного житла, де можна вмоститися у кріслі, чи без розчищеної стежини до дороги, щоб можна було пройти з ходунками.

Свобода — це не тільки відсутність зла, а й наявність добра.

Південь України — це степи, а північ — лісиста. Коли я відвідав деокуповане містечко на півночі країни, мене опосіли схожі міркування про свободу. Залишивши своїх дітей у приязних школах у Нью-Гейвені, штат Коннектикут, я вирушив до покинутої школи в Ягідному, яку російські окупанти

перетворили на малий концентраційний табір. Більшість часу, доки село було окуповане, росіяни тримали триста п'ятдесят цивільних, усе населення, у шкільному підвалі, на площі менше 200 квадратних метрів. Сімдесят із них – діти, наймолодше маля було ще немовлям.

Ягідне деокупували у квітні 2022 року, а я відвідав його у вересні. На першому поверсі росіяни потрощили меблі. На стінах залишили дегуманізуючі графіті про українців. Не було електрики. Присвічуючи собі телефоном, я спустився в підвал і оглянув дитячі малюнки на стінах. Зміг прочитати, що діти написали («ні війні»), а мої діти пізніше допомогли мені розпізнати персонажів (наприклад, самозванця із гри Among Us).

Біля одвірка було два списки, нанесені на стіну крейдою: імена загиблих. В одному списку були ті, кого росіяни стратили (я зміг розрізнити 17 імен). У другому — ті, хто померли від виснаження чи хвороб (я зміг розібрати 10 імен).

Коли я прибув до Ягідного, люди, які пережили окупацію, вже давно вийшли з підвалу. Чи були вони вільними?

«Визволення» підказує, що був ворог, а тепер він згинув. Однак дорослим потрібна підтримка, а дітям — нова школа. Те, що село більше не окуповане, — дуже важливо. Але неправильно було б закінчувати історію Ягідного на тому, як його жителі вийшли з-під землі, — і неправильно було б закінчувати історію Посад-Покровського на припиненні бомбардувань.

Відповідальний за ключ до ягіднянської школи пан попросив допомогти збудувати дитячий майданчик. Таке бажання посеред руйнівної війни може видатися дивним: адже росіяни вбивають дітей ракетами й викрадають їх, щоб асимілювати. Але відсутності цих злочинів недостатньо. Деокупації недостатньо. Дітям потрібні простори, де можна гратися, бігати, плавати та і просто бути собою.² Дитина не може посадити парк чи збудувати басейн. Радість юності в тому, щоб відкривати такі речі довкола. Щоб побудувати структури, потрібні для свободи старих і малих, не обійтися без спільної роботи.

Я приїхав до України, де точиться війна, поки писав цю книжку про свободу. Тут предмет моєї роботи повсюдно відчутний на дотик. Через місяць після початку повномасштабного вторгнення я розмовляв з деякими українськими законотворцями: «Ми обрали свободу, коли не втекли». «Ми боре-мося за свободу». «Свобода уже є вибором».

Так говорили не тільки політики. В охопленій війною Україні, у розмовах із військовими, з удовами й фермерами, з активістками та журналістами я знову і знову чув слово «свобода». І цікаво було ще й те, як про неї говорили. Здається, зважаючи на значну частину країни під геноцидною окупацією, українці мають усі підстави говорити про свободу від, про відсутність зла. Але так не говорив ніхто.

Коли я розпитував, як люди розуміють «свободу», жоден із моїх співрозмовників не сказав про свободу від росіян. Одна українка сказала, що «коли ми кажемо “свобода”, то не думаємо про “свободу від чогось”». Інший співрозмовник вважав, що перемога має бути «заради чогось, а не супроти чогось». Окупанти перешкодили надії, що світ відкриється, що наступне покоління житиме краще, що теперішні рішення вплинуть на подальші роки.

Припинення репресій було доконечне, аби здобути те, що філософи називають «негативною свободою».³ Але деокупація, усунення кривди, була лише необхідною умовою для свободи, а не її сутністю. Військовий у реабілітаційному центрі сказав мені, що свобода полягає в тому, щоб після війни всі могли втілити свої плани. Ветеран, який чекав на протезування, сказав, що свободою буде побачити усмішку на синовому личку. Молодий захисник у відпустці сказав, що свобода — це діти, яких він хотів би мати. Їхній командир Валерій Залужний у таємній нарадчій кімнаті сказав мені, що свобода — це нормальне життя, сповнене перспектив.